

УДК 821.161.2.09:[17.01:316.75]

Юлія Карпець

ІДЕОЛОГІЯ ТА ЕТИКА В ПИСЬМІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

IDEOLOGY AND ETHICS IN MYKOLA KHVYLOVYI'S WRITING

DOI: 10.58407/litopis.250312

© Ю. Карпець, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9074-4913>

Мета статті – означити процес суб'єктизації та емансипаторні стратегії письма М. Хвильового. Зокрема досліджено філософські та ідеологічні аспекти становлення суб'єктом у творах «Я (Романтика)», «Чумаківська комуна» та «Повість про санаторіюну зону». **Теоретико-методологічну основу** склали праці Мішеля Фуко та Юдит Батлер, залучені для аналізу процесу суб'єктизації в письмі; праці Реймона Арона, Сімони Вейль та Алена Бадью були залучені для означення етичних інтенцій письма. **Новизна статті** полягає в нюансованому аналізі механізмів ідеології (інтерпеляція, мікрофізика, владні взаємини) та оприявленні етичної складової письма М. Хвильового через досвід Української революції 1917–1921 рр. **Висновки дослідження** доводять, що головний персонаж М. Хвильового схоплюваний у просторі Уявного, так що він опиняється одірваним від обов'язку та залишається на помезжів'ї чекіст–людина. На цьому помезжів'ї він стає суб'єктом у письмі. Зрештою, послідовно досліджено код Французької революції в перекуку з революційними подіями в Україні 1917–1921 рр. Код Французької революції – не лише інтертекстуальний, але такий, що допомагає уникнути травматизму революційних подій, водночас означаючи революцію як радикальний розрив у дискурсі та часі. Спершу аналізована як емансипаторна стратегія, революція відкриває етичний та трагедійний аспекти письма.

Ключові слова: «безгрунтянство», інтерпеляція, етика, революція, суб'єктизація, Уявне та Символічне.

The purpose of the publication is to identify the process of subjection and emancipatory strategies in M. Khvylovyi's writing. In particular, to examine the philosophical and ideological aspects of becoming-a-subject in «Ya (Romantika)», «Chumakivska komuna», and «Povist pro sanatoriinu zonu». **The theoretical and methodological basis** are works of Michel Foucault and Judith Butler, involved in the analysis of the process of subjectification in writing; works of Raymond Aron, Simone Weil, and Alain Badiou were involved in defining the ethical intentions of writing. **The novelty of the article** lies in the nuanced analysis of mechanisms of ideology (interpellation, microphysics, and power relations) and the elucidation of the ethical component of M. Khvylovyi's writing through the experience of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. **Conclusions of the study** prove that the main character of M. Khvylovyi is captured in the Imaginary, so that he finds himself detached from duty and remains on the borderline between a chekist and a human. On this borderline, he becomes a subject in writing. Finally, the article consistently explores the code of the French revolution in connection with revolutionary events in Ukraine of 1917–1921. The code of French revolution is not only Khvylovyi's intertextual code that helps to escape the traumatic revolutionary events but also indicates the revolution to be a radical rupture in discourse and time. Analyzed as an emancipatory strategy, the revolution reveals the ethical and tragic aspects of writing.

Key words: «groundlessness», interpellation, revolution, subjection, imaginary and symbolic

Націонал-комуністичні поривання певної частини української інтелігенції 1920-х рр. свідчать про дві омріяні складові української суб'єктності: набуття самостійності, політичної, економічної та культурної, та суспільно-економічне оновлення в умовах незалежності. Ці політичні погляди мають витоки, зосібна, в діяльності «перших хоробрих» – боротьбистів В. Блакитного, А. Заливчого, Г. Михайличенка та В. Чумака. У 1923 р. М. Яловий писав: «В такому вигляді розгортається перед нами сьогоднішній шлях української

інтелігенції. Своім кінцем у минуле він упирається в ... Михайличенка, Заливчого, Чумака»¹. Продовжувачем їхніх ідей був почасти М. Хвильовий, який у 1917 р. знайомиться з боротьбистом А. Заливчим². Хоча письменник відмовляється тоді вступати «у яку-небудь партію», ця зустріч вочевидь залишає відбиток на його становленні. Новела «Чумаківська комуна» 1923 р. оповідає про життя комуни ім. Василя Чумака – поета та боротьбиста, якого розстріляли денікінці разом із Гнатом Михайличенком у 1919 р.

Літературознавиця Н. Зборовська потверджує «невіднайденисть українця в модерному революційному часі, часі жорстокого революційного Закону»³. Також називає революцію «раціоцентричним» процесом та відтак руйнівною для українців⁴. Однак закон революції, загалом, не може бути встановлений кимось або функціонувати на засадах Логосу. Варто наголосити на загальній тенденції побутування поняття революції в інтелектуальній історії Європи: «Міф про революцію править за прихисток для утопічної думки, він стає містичним, непередбачуваним адвокатом між дійсністю та ідеалом»⁵. Революція як процес та подія не є раціоцентричною, натомість такою є більшовицька історіографія революції, яка тоталізує закон та поняття навколо. Понад те, «фемінна романтична та поетична невизначеність»⁶ М. Хвильового, яку окреслює дослідниця, може бути основою для емансипаторних стратегій, важливих для розвитку письма М. Хвильового та інтелектуальної української думки загалом.

Мета статті – віднайти ідеологічні механізми, які діють і яких вдалося уникнути в процесі суб'єктизації, тобто становлення – оповідача та персонажів М. Хвильового. Іншими словами, дослідити моменти, коли його письмо *ще* або *вже* не безґрунтовне, звернутися до відбитків у письмі, які свідчать про спроби уникнути більшовицької доктрини або продукувати власні *points de captions* для поступу української революції. Спершу я спробую означити емансипаторні стратегії в процесі інтерпеляції та застосунок коду революції. Потому спробую оприлюднити етичний вимір письма М. Хвильового.

Теоретико-методологічна основа цього дослідження – праці М. Фуко «Суб'єкт та влада» (1982) і «Психічне життя влади» (1997) Ю. Батлер, де ідеї М. Фуко та Л. Альтюссера, а також психоаналітична теорія були переглянуті. Зосібна, у нагоді стане визначення «суб'єктизації» Ю. Батлер: «...процес підпорядкування влади та становлення суб'єкта»⁷. Теоретичну основу складають також праці французьких філософів Реймона Арона, Алена Бадью та Сімони Вейль.

Інтерпеляція. У цьому підрозділі статті буде використано концепт інтерпеляції, яке вперше означив Люї Альтюссер: «Я припускаю, що ідеологія “діє” або “функціонує” шляхом, який “вербує” суб'єктів серед індивідів (вона вербує їх усіх) ... тою дуже конкретною операцією, яку я назвав інтерпеляція або окликом і яку можна уявити як звичний оклик поліції: “Гей, ви там!”»⁸. Також варто зважати на перегляд цього концепту Ю. Батлер: «...інтерпеляція працює невдачею, вона інститує власного суб'єкта як агента саме в тій мірі, в якій не вдається вчасно вичерпно визначити такий суб'єкт»⁹. Іншими словами, інтерпеляція повторювана й відбувається у розламі між владним суб'єктом (наприклад, поліцейський) та тим, кого він окликає.

У «Я (Романтиці)», «Я» знає про наперед визначений історичний обшир, який він має довершити, узгодивши з ним дійсність: «Але знову переді мною проноситься темна історія цивілізації, і бредуть народи, і віки, і сам час»¹⁰. У зв'язку з такою всеохопністю погляду персонажа згадуються слова Реймона Арона: «Революціонери схильні перебільшувати поле своєї свободи, її могутність долі. Вони уявляють собі, що з ними доісторичний період завершується»¹¹. Аби завершити «доісторичний період», головний персонаж, поперше, має уповні стати суб'єктом революції – увійти в символічний порядок (з перспективи структурного психоаналізу Жака Лакана), тим видалити дихотомію «Я чекіст, але і людина». По-друге, увійти у владні взаємини (з перспективи теорії владних взаємин М. Фуко) з доктором Тагабатом, дегенератом та Андрюшею, тому що в першій частині новели «Я» почувається як «нікчема в [доктора Тагабата] руках, яка віддалася на волю хи-

¹ Яловий М. Перші хоробрі. *Червоний шлях*. 1923. № 9. С. 119.

² Хвильовий М. Краткая биография. *Хвильовий М. Повне зібрання творів: У 5-ти т. / Упор. Р. Мельників; авт. передмови В. Агеєва*. Київ: Смолоскип, 2018. Т. 2. С. 293.

³ Зборовська Н. Феміністичні роздуми: на карнавалі мертвих поцілунків. Львів: Літопис, 1999. С. 100.

⁴ Так само.

⁵ Арон Р. Опій інтелектуалів. Київ: Юніверс, 2006. С. 66.

⁶ Зборовська Н. Феміністичні роздуми... С. 100.

⁷ Butler J. The psychic life of power. Theories in subjection. Stanford: Stanford University Press, 1997. P. 2.

⁸ Althusser L. Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). *Lenin and philosophy and other essays*. New York: Monthly Review Press, 1971. P. 86.

⁹ Butler J. The psychic life of power... P. 197.

¹⁰ Хвильовий М. Повне зібрання творів: У 5-ти т. / Упор. Р. Мельників. Київ: Смолоскип, 2019. Т. 3. С. 29.

¹¹ Арон Р. Опій інтелектуалів. С. 162.

жої стихії»¹². Хоча він вже займає посаду главковерха, йому необхідно дорівнятися до власного місця в символічному порядку.

Отож, аби стати дійсним «главковерх[ом], чорного трибуналу комуні», потрібно позбутися прихованого «од[ного] кінц[я] своєї душі» – матері, – «частин[и] мого власного злочинного “я”, якому я даю волю»¹³. У «Я» тривкий тілесний зв'язок з матір'ю: «...бере моє стомлене обличчя в свої сухі старечі долоні й схиляє свою голову на мої груди»¹⁴; «...я беру її милу голову з нальотом сріблястої сивини і тихо кладу на свої груди»¹⁵. Видається, цей прихисток фізичного дотику «онтологічно різниться від владних взаємин»¹⁶, понад те, «самотній домик» розташований значно далі від панської садиби, де засідає чорна комунa. Мати, цей почасті фізичний, почасті психічний залишок стає «полем інвестування» владних взаємин¹⁷. Вона опиняється під загрозою саме в панській садибі «чорної комуні», тобто в просторі, який структурує «можливе поле дій інших»¹⁸. Матір опиняється всередині владних взаємин та зазнає деструкції, з якої має зродитися дійсний суб'єкт революції – комунар.

Симптоматично, що «я» означене як злочинне, та йому дано «волю» скоїти злочин та отримати покарання. Для Ю. Батлер, це первинна умова суб'єктизації, яка має християнське підґрунтя. «Я» уповні відкрито до оприявлення власної «злочинності» Іншим та подальшого покарання: «...існує певна готовність бути поглинутим авторитарною інтерпеляцією, готовність, яка має на увазі, що хтось уже перебуває у взаєминах з голосом до відповіді на нього»¹⁹. Наприклад, «Я» вже перебуває у стосунках з реготом доктора Тагабата: «Я цього реготу чекав»²⁰. Кульмінаційно доктор Тагабат розтинає реготом співприсутність матері та «Я»: «...регит грохотом покотився, бухнувся об стелю й пропав. То доктор Тагабат: – “Мамо”?! Ах ти, чортова кукло! Сісі захотів? “Мамо”?!»²¹. Далі Тагабат ніби апелює до «злочинного “я”», тим потверджуючи, що злочин полягає у приховуванні «кінця душі» – матері: «– Ну, ну, тихше, зраднику комуні! Зумій розправитись і з “мамою”»²². Спочатку «Я» маніфестує себе як злочинне, далі йому накладають провину ззовні, і потвердження цієї провини продовжується зсередини: «Невже я, солдат революції, схиблю у цей відповідальний момент? Невже покину чати й ганебно зраджу комуну»²³. «Я» апелює до власної совісті, як відбувається і в християнській етиці.

Опісля вбивства матері, стоячи навколішки біля її тіла, «Я» чує дегенератів оклик: «Ну, комунаре, підводься! Пора до батальйону!»²⁴. Персонаж «Я» обертається, підводиться та біжить до інсургентів. На перший погляд, відбулася вдала інтерпеляція, коли «злочинне “я”» обернулося на оклик. «Я» промовляє відповідь дегенератові, радше інтерналізовано: «Ага, я зараз. Так, мені пора!»²⁵. Це важливо з огляду на те, що остаточно дегенерат має стати частиною суб'єкта «Я» зі вбивством.

Ю. Батлер потверджує: «Уявне напевне преокуповане законом, структуроване законом, але не одразу підпорядковується закону»²⁶. На мою думку, саме таким чином працює Уявне в «Я»: він бере «обов'язки перед революцією», мотивований «таємними вершинками», які наприкінці постають «як дальні богатири, ... кінні інсургенти»²⁷. Однак, зрештою, заклик «комунаре» скочується в Уявне, яке продовжує зроджувати «загірну комуну», а не дійсні вбивства. Ця робота Уявного обрамлює твір та свідчить про зреалізовану *mécomnaissance* (невпізнаність) голосу. Імовірно, «Я» знову втрапляє в дихотомію *чекіст–людина*. Суб'єктивація потребує повсякчасного підтвердження, іншими словами, це ритуальна логіка, яка породжує віру. Тобто проєктуючи подальший розвій ще одного оклику та ще одного вбивства (а може його відсутності), читач бачить відкрите непередбачуване поле, в якому опозиція *чекіст–людина* знову буде актуальна. Якщо ця опозиція еволюціонує, тоді читач уже засвідчить анарха з «Повісті про санаторійну зону», який втрапляє

¹² Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 32.

¹³ Там само. С. 34.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. С. 29.

¹⁶ Butler J. The psychic life of power... P. 89.

¹⁷ Foucault M. The subject and power. *Critical inquiry*. 1982. Vol. 8. № 4. P. 790.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Butler J. The psychic life of power... P. 111.

²⁰ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 31.

²¹ Там само. С. 38.

²² Там само.

²³ Там само. С. 39.

²⁴ Там само. С. 45.

²⁵ Там само. С. 46.

²⁶ Butler J. The psychic life of power... P. 60.

²⁷ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 46.

у фантазматичну дійсність. Однак існує імовірність, що таке протистояння буде повсякчас спростовуватися наступними вдалими вбивствами матері у вічності літературного твору.

У «Я (Романтиці)» також присутній телефон: «Деся апарат військового телефону тягне свою печальну тривожну мелодію»²⁸. Хоча це невербалізовані директиви або звернення, звук із телефону все одно заповнює авдіальний простір навколо оповідача та інших персонажів. За Младеном Доларом, «Це мовчазний голос заклику, поклику, заклику відповісти, перейняти на себе власну позицію суб'єкта»²⁹. Революційний поступ до «вічного миру від обмеженого насильства»³⁰ повсякчас кличе персонажа, який має у собі дихотомію «я чекіст, але я і людина», до того, аби «Я» стало уповні революційним суб'єктом.

Натомість Андрій з «Чумаківської комуні» самостійно кличе до себе революцію, маніфестуючи радикальну відкритість до голосу Іншого. У «Чумаківській комуні» є телефон без дроту, до якого повсякчас звертається поет Андрій, кидаючи свій оклик в нікуди: «Перекличка йде по соціалістичній федеративній радянській республіці ... Відкіля? Ага, чую. Передавайте далі по лінії. Чумаківська комунa в бурю непівського лихоліття почуває себе твердо й непохитно. ... Капітан комуні, Іванов, салютує в усі кінці, в гнізда братерських комун федерації!»³¹. На цю промову не відповідають по інший бік дроту. У ширшому трактуванні ці слова виявляють призначені «для вух великого Іншого історії»³².

Владні взаємини в «Повісті про санаторійну зону». Санаторійна зона віддалена від міста, має внутрішній ландшафт: малинник, командна висота, яблуневий сад тощо. Навіть на маргінесі, все ж контрольованому губздравом, людина має набути таких фізичних або психічних якостей, які дозволять їй стати або продовжувати бути частиною соціалістичного суспільства. Прикметно однак, що, наприклад, Унікум проходить цей шлях, як і кілька інших пацієнтів, та виїжджає, однак це не вдається Майї, сестрі Катрі, анархові або Хлоні. Вони зазнають поразки в процесі суб'єктивації в символічному порядку більшовиків. Вони радше уповні стають зайвими суб'єктами, надлишком до санаторійної зони та суспільного «вінегрету», так що про цей надлишок одна з хворих пише повість.

На початку сестра Катря є представницею дисциплінарної «санаторійної зони», яка переймається за дотримання режиму, особливо годин знерухомленої лежанки для пацієнтів. Однак згодом вона все більш схожа на пацієнтку через хворобливий психічний стан та бажання полишити санаторійну зону. Натомість Карно, потвердивши власну неминучу присутність як пацієнта, значно ускладнює «мікрофізику влади, чие діяльнісне поле розташоване між цими великими функціонуваннями та самими тілами, їх матеріальністю та силами»³³. Карно не перебуває в суб'єктно-об'єктних взаєминах з кимось, як сестра Катря, він також не репрезентує дисциплінарну владу, однак одразу діє з середини інтерсуб'єктивного простору. Тож, важливо залучити не лише поняття «мікрофізика влади» М. Фуко з його праці «Наглядати та карати» (1975) в аналізі стосунків Карна та анарха, а також звернутися до пізніших напрацювань філософа, зосібна ідеї «владних взаємин» з першого тому «Історії сексуальності» (1976) та прицільно зі статті «Суб'єкт та влада» (1982). Владу та контроль розсіано. Владні взаємини – мінливі в просторі та свідомості. Як *metteur en pages*, укладач сторінок та рядків у книжці, Карно перескладає новий лад «санаторійної зони». Прикладом може бути випадок, коли сестра намагається з'ясувати, хто кричав, і звинуватити когось із пацієнтів в недисциплінованості. Саме Карно вказує на Майю та звинувачує анарха в украдених яблуках, які він побачив ніби крізь кишені. Тож Карно діє складніше, ніж дисциплінарний апарат, він діє у «соціальному просторі»³⁴, ці інтимні зв'язки присутні в метафорі «невидимих ланцюжків»: «Ті невидимі ланцюжки, якими його було зв'язано з Хлоною, сестрою Катрею, і особливо з Майєю, раптом почали потроху розпадатись, і всю його увагу було перенесено на метранпажа»³⁵.

За умови всепроникності «нахабного» погляду, стає неможливим розвій Уявного: Карно «не допустить приходу нового рожевого ранку»³⁶. В одному з перших діалогів анарх паралізований, під розмовою він «безпомічно борсається» та «упаде на коліна і заскиглить жалібним голосом, щоб не чіпали, щоб помилували його»³⁷. Анарх мимоволі очікує помилування, яке може бути лише у разі, коли вже є звинувачення та вирок. Понад те, безвихідь Карно асоційована, перш за все, з неминучою владою та фізичним покаран-

²⁸ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 30.

²⁹ Долар М. Голос і більше нічого. Київ: Комубук, 2022. С. 176.

³⁰ Арон Р. Опій інтелектуалів... С. 162.

³¹ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 2. С. 132.

³² Долар М. Голос і більше нічого. С. 168.

³³ Foucault M. Discipline and punish. The birth of the prison. New-York: Random House Inc., 1995. P. 26.

³⁴ Foucault M. The subject and power. P. 791.

³⁵ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 65.

³⁶ Там само. С. 92.

³⁷ Там само. С. 82.

ням батька, тобто у стосунках анарха та Карно актуалізована звична «мікрофізика влади», осердям якої є матеріальність, однак яка має власні метаморфози. Кульмінація переступу – це втручання Карно в інтимний простір малинника Майї та Анарха, дівчина бачить на столі напис: «Майя є... (нецензурне слово) ...з анархом»³⁸.

Метранпаж схиляється над столом сестри Катрі, на якому анарх залишає лист для своєї сестри Клавдії, так що першопочатково лист має хибного отримувача, яким також могла стати сестра Катря. На диво, Клавдія також виявляється хибною отримувачкою, тому що у відповідь вона пише: «Лист, як бачиш, попав не по адресі, бо з того часу, як ми бачились з тобою, я, брате, виросла порядком»³⁹. Сестра не допускає рятівного провалля в Уявне, яким стає писання листа для анарха, засуджуючи «цю екстазію», вона закликає до розуму: «мій оптимізм не перейде в безпартійну тоску»⁴⁰. Сподівання увійти в новий символічний порядок анарха однак зазнають поразки: «...спаливши чорний [прапор], він багряного, можливо, не розгорне»⁴¹.

Принагідно згадується лаканівське «лист завжди досягає свого призначення»⁴², і зрештою анарх отримує дві відповіді від сестри Клавдії (імовірно, ім'я містить інтертекстуальний гамлетівський код – брат-зрадник короля Клавдій) та анонімний лист від Карна. Варто означити настроєву різницю в листах анарха та Карна. «Витіснене повертається» – і почасти Карно віддзеркалює мотивації анарха потрапити до санаторійної зони. Якщо анарх «використав знайомство», тим «доброхітно приймав послугу тих, з ким до цього часу вів запеклу боротьбу»⁴³, то метранпаж описує свій шлях у санаторійну зону через секретарів губздраву та місяці намагань потрапити на прийом до одного з них. Тим демонструючи себе не спроможним подолати хистку бюрократію, до якої «брили натовпи людей дістати аудієнцію: їм треба було попасти на ремонт»⁴⁴. Зрештою, метранпаж потрапляє на санаторійну зону в дещо анархічний спосіб: прийшовши туди одного разу та отримавши дозвіл залишитися. Там метранпаж зустрічає анарха, який, навпаки, носив чорний прапор, але, полишивши на мить чесноти радянського громадянина, скористався більмом бюрократії – знайомствами. За Сл. Жижеком, у такому листі «суб'єкт-відправник отримує від адресата своє власне повідомлення в його справжньому вигляді, справжній сенс його стогону та стинання»⁴⁵. Так Карно повертає анархові його світоглядну кризу та «рожеві перспективи», однак, зрештою, анарх лише «пізнав новий приступ душевної кризи», неспроможний «визнати в них власну істину»⁴⁶. Анарх провалюється у світ фантомів: «Зрештою, лист досягає суб'єкта, а саме у формі психотичної “відповіді Реального” – галюцинації»⁴⁷.

Код революції. Більшовики розглядали Жовтневу революцію як дійсну спадкоємицю Французької революції. У вичерпному дослідженні «Традиція Французької революції у російській та радянській політиці, політичній думці та культурі» Д. Бергман стверджує, що «більшовики розглядали революції у Франції 1789, 1830, 1848 та 1871 рр. як постаціальників практично всього, чого не вистачало їхньому марксизму»⁴⁸. Продовження Марксової боротьби класів та неминуче настання пролетарської влади, – у такий спосіб французька історія активно побутувала в дискурсі більшовиків: «Маркс, потім Ленін виплекали мрію про якобінців, активну меншину, яка місить народне тісто, місіонерський порядок на службі соціалістичної революції. Не було сумніву, що пролетаріат довершить справу буржуазії. Ідеологами пролетаріату є буржуа»⁴⁹. Однак рецепція Французької революції не обмежується цим, адже Французька революція також активно була рефлексована в контексті Української революції протягом 1920-х рр. Кризь століття гірка іронія стає очевидною: філософія Сімона Вейля потверджувала: «Рік 1789 відгукується луною на зовсім іншій глибині, відповідаючи лише натхненню, а не інституціям»⁵⁰.

У «Редакторі Карку» оповідач міркує: «Мій клас – пролетаріат – по крові в бур'янах і на шляхах боротьби за волю, рівність і братерство»⁵¹. Відоме мотто тепер стосується не

³⁸ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 116.

³⁹ Там само. С. 117.

⁴⁰ Там само. С. 118.

⁴¹ Там само. С. 56.

⁴² Lacan J. The seminar of Jacques Lacan. B. II: The Ego in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis. New York: Norton, 1988. P. 205.

⁴³ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 56.

⁴⁴ Там само. С. 119.

⁴⁵ Žizek S. Why does a Letter always arrive at its Destination? *LacanDotcom*. URL: <https://www.lacan.com/symptom16/why.html>.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Bergman J. The French revolutionary tradition in Russian and Soviet politics, political thought, and culture. Oxford: Oxford University Press, 2019. P. VIII.

⁴⁹ Арон Р. Опій інтелектуалів... С. 256.

⁵⁰ Вейль С. Укорінення. Київ: Дух і літера, 1998. С. 145.

⁵¹ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 2. С. 51.

лише Французької революції, воно прозирає крізь дійсність, оповідач прокладає тяглість між 1789 р. та українськими 1917–1921 рр., визвольною боротьбою загалом: «...згадували революції, не знали революцій – народні бунти, селянські повстання, Хмельниччина, Павлюк, Трясило»⁵². Понад те, у новелі виразно марковано революцію не як більшовицьку, але як українську: тобто така, яка відбувалася на вулицях та околицях саме цього міста (Харкова) та її учасники прагнули насамперед до української державності.

Українська революція для Карка увінчується поразкою, і тут доречно згадати розчарування, яке так само наздогнало французьке суспільство: «У всьому процесі, яким Революція підмінила короля суверенітетом нації, був лише один негативний бік: не було суверенітету нації»⁵³. Адже набуття хоча би відносної суб'єктності увінчується, перш за все, підпорядкуванням більшовицькій владі. Прикметно, що Редактор Карк плутається: з одного боку, він наближує французьку та українську культури: «Ми не політики. Ми поети. Нема в нас і північної жорстокости. Ми романтики»⁵⁴; «Велику французьку революцію поети робили»⁵⁵. З іншого боку, Шкіц відчуває певну недоладність та невідповідність двох контекстів: «Із злістю: – Французи – нація ... А втім, ми не французької вдачі, ми до німців скоріш»⁵⁶. Німецькі романтики надихалися Французькою революцією для набуття цілоти, державної та культурної, як і українська інтелігенція під час подій 1917–1921 рр. Прикметно, що романтика вітаїзму, специфічний умонастрій М. Хвильового, який зродився по той бік розпачу та травми, естетично має щонайменше типологічну спільність з німецьким романтизмом XIX ст. – синьота, яка також відголосить раннім українським модернізмом. Зрештою, французька нація формується як політична цілість, коли німецькі та українські проєкти насамперед мають етнічно-культурне підґрунтя⁵⁷.

Іншим середохрестям української та французької революцій та культур в новелі «Редактор Карк» може бути загадкова смерть композитора Леонтовича: «...він загинув химерно однієї зеленої ночі, а це було взимку, а його композиції французькі діти співають»⁵⁸. Відтак завдяки мистецтву Леонтович трансgressує кордони та вже в безчасі смерті увиходить в омріяний простір європейської культури. Направду, загадкова смерть композитора та активна рецепція його музики за кордоном спричиняє певний парадокс у свідомості оповідача, цьому сприяє специфічний часопростір церкви на Великдень, де стається згадка про Леонтовича. Відтак «зелена ніч» пов'язана зі зеленавістю Великодня та асоціативним розвієм, дещо сюрреалістичним та космічним: «бачив колись комету з хвостом, чогось тепер зелена, біля Оріону ... Нашо комета? А земля одірветься-таки від сонця й полетить у провалля. І тоді будуть смішні революції й автокефалії. Буде тільки дим. Дим заповнить повітря, і буде первотвір»⁵⁹. Для цього епізоду важлива циклічність: знову революції, знову первотвір – всередині, у свідомості оповідача; знову воскресіння Христа – ззовні. «Революція» (*la révolution*) вперше з'являється у французькій мові як «астрологічно-астрономічне поняття» та має «латинськ[і] прототип[и] *revolutus* (“знову перетворений”) або *revolutio* (походить від *revolvere* – “котитися назад”))»⁶⁰. Нам важить космічний пласт та пласт перетворення, які мимоволі оприявлені в новелі «Редактор Карк» – це переродження Христа, це «первотвір» опісля «смішних революцій й автокефалій»⁶¹. Цей «первотвір» в новелі зреалізовується етично та естетично в церкві на Великдень, однак не політично.

В інший спосіб код Французької революції присутній в «Я (Романтиці)», тому що він не стає предметом рефлексії, намаганням пояснити космічну циклічність, радше свідчить про мимовільне змішування контекстів 1917 та 1789 р. Так «чорна комуна» відчуває наближення версальців, «Я» досконало знає, як міркують «версальці» та засуджує їх на розстріл. Таке змішування кодів витворює письмо, захищаючи суб'єкта письма від реальності наступу історично відповідних сил, так що можна говорити про транспозицію дискурсів всередині «Я (Романтики)», яка присутня на кількох рівнях тексту. По-перше, психофізичний пласт, а саме в інтимному просторі «злочинного залишку душі», матері: «– Хиже навколо? Хіба мати сміє думати так? Так думають тільки версальці!»⁶². По-друге, імаґинативний пласт, коли візуальне враження стає фантазматичним: «В степу, як дальні бо-

⁵² Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 2. С. 51.

⁵³ Вейль С. Укорінення. С. 102.

⁵⁴ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 2. С. 48.

⁵⁵ Там само

⁵⁶ Там само. С. 49.

⁵⁷ Крістева Ю. Самі собі чужі. Київ: Основи, 2004. С. 167–257.

⁵⁸ Хвильовий М. Повне зібрання творів... Т. 2. С. 54.

⁵⁹ Там само. С. 53.

⁶⁰ Вжосек В. Історія–Культура–Метафора. Постановня некласичної історіографії. Про історичне мислення. Київ: Ніка-Центр, 2011. С. 68.

⁶¹ Хвильовий М. Повне зібрання творів... Т. 2. С. 53.

⁶² Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 34.

гаторі, стояли кінні інсургенти»⁶³. По-третє, символічний пласт, який стосується авдіальних повідомлень ззовні через телефон: «Версальці насідали люто й яро – це передають у телефон»⁶⁴.

Коли говорити про код революції М. Хвильового в ширшому контексті, увагу привертає позиція Володимира Юринця під час літературної дискусії (1925–1928). Він наголошував на ілюзорній природі дискусії щодо європеїзму та відсутності традиції, яка би доклалася до послідовного розвитку української культури 1920-х. В. Юринець потверджує: «До катованого, марнованого, недоношеного і неповнокровного українського суспільства, ... можна віднести слова Маркса, що він їх висказав по поводу ідеалістичної філософії Канта: вона була переживанням в поза облачних сферах багатой дійсности французької революції. Плід безсилля, що маний чарівними звуками одчаю ... Як легко бути в пустих просторах, годувати в собі почуття сили, коли немає опору»⁶⁵. Відтак стає ще більш доцільним наближення становища українців до німців. Хоча європеїзм М. Хвильового був заслабкий ідейно для якісного розвитку мистецтв, як стає зрозуміло з уривку В. Юринця, варто брати до уваги типологічну спорідненість прози М. Хвильового з літературним європейським модернізмом (Р. Мовчан, Т. Гундорова). Насамкінець, наведена теза В. Юринця вказує на очевидну «безґрунтовність», а відтак доцільність розгляду теми революції у цьому дослідженні.

На цьому етапі варто звернути увагу на множинну теорію, чи радше філософію, революції як події. Плідна дискусія щодо тривалості та незавершеності революції розгорнулася після подій у Франції в травні 1968 р. в текстах Алена Бадью, Жюльєн Дельоза та Фелікса Ґваттарі. Усі вони наголошували на радикальній незавершеності революційних заворушень 1968 р. Ці тексти можуть бути допоміжні для розуміння Української революції (1917–1921) як водночас «безґрунтовної» та конструктивної події. «Безґрунтовної» – такої, що одриває од узвичаєного ґрунту, конвенцій суб'єкта, так що він ухвалює «рішення про новий спосіб буття»⁶⁶, тим ця подія конструктивна, адже суб'єкт триває та витворює нове буття.

За Аленом Бадью, етика – це «тривка максима одиничних процесів. Замість того, щоб слугувати виправданням для консервативної добромисності, етика відповідатиме за долю низки істин»⁶⁷. В «Етиці» (1993) філософ протиставляє подію та ситуацію у такий спосіб: «... до утворення суб'єкта приводить щось надмірне. Воно трапляється в ситуації несподівано, як те, що ані сама ситуація, ані звична в ній поведінка не здатні пояснити. ... суб'єкт ... вимагає, щоби відбулося дещо таке, що не зводиться до його звичної вписаності в “те, що є”. Назвімо це доповнення “подією”, і відрізняймо надалі буття-множинне, де не йдеться про питання істини (а лише опінії) від події, яка змушує приймати рішення про новий спосіб буття»⁶⁸. Такі події можуть стосуватися політики, любови, мистецтва та науки. Українська революція може бути розглянута як політична подія. «Суб'єктом революційної політики»⁶⁹ залишається Редактор Карк щодо застиглої ситуації, в яку втрапляє товариш Шкіц, підпорядковуючись, він усуває розрив, для нього не існує етичного виміру дій: «– Практика – річ велика. ... Треба жити». Натомість Редактор Карк перебуває по той бік застиглої більшовицької ситуації: «– Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?»⁷⁰.

Ж. Дельоз та Ф. Ґваттарі розгортають філософію революції, подібно до А. Бадью: «В історичних феноменах, таких як революція 1789 р., Комуна, революція 1917 р., завжди є частина події, що не зводиться до соціального детермінізму та низки причин. ... Але сама подія знаходиться у зриві або в розриві з причинністю: це біфуркація, відхилення від законів, нестійкий стан (état), який відкриває нове поле можливостей»⁷¹. На нашу думку, саме таким «розривом» постала революція для українських інтелектуалів 1917–1921 рр., вони самостійно розглибили історичну лінійність та утримували «переривання»: «Тривай у перериванні. Охоплюй у своєму існуванні те, що охопило та пронизало тебе»⁷². Такою настановою послуговується Редактор Карк з однойменної новели, безпартійний Макс з «Кімнати Ч. 2», Мар'яна з «Заулку», товаришка Ульяна з «Сентиментальної історії» тощо. Усі персонажі ставлять питання та не завжди знаходять на нього відповідь: «Як мені –

⁶³ Там само. С. 46.

⁶⁴ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 3. С. 38.

⁶⁵ Юринець В. З нагоди нашої літературної дискусії. *Комуніст*. 1926. 18 квітня. С. 3.

⁶⁶ Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла. Київ: Комубук, 2019. С. 102.

⁶⁷ Там само. С. 63.

⁶⁸ Там само. С. 102.

⁶⁹ Там само. С. 104.

⁷⁰ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 2. С. 56.

⁷¹ Ґваттарі Ф., Дельоз Ж. Травня 68-го не відбулося / Перекл. Олексій Рісований. *Спільне*. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/travnya-68-go-ne-vidbulos/>.

⁷² Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла. С. 108.

певному “комусь” – й далі перевищувати власне існування?»⁷³. Зрештою, «Вальдшнепи» стануть передостаннім виявом особистої «етики істини» М. Хвильового – революційну суб’єктність Д. Карамазова так чи так продовжує персонажка Аглая.

Не лише інтелігенція набуває більшої суб’єктності. Наприклад, селянство, яке є осердям махновщини. Цей анархістський рух – лібертарна українська спільність селянства, – прикра для Нюсі та Редактора Карка. Редактор Карк – інтелігент та справжньо український модерніст, який промовляє замість іншого – селянина: «...український мужик ніколи не бачив фарфорових чашок, а потім він пішов у повстанці – і бачив чашки. ... Український мужик біг обідраний і темний, з гарячими очима, з порожніми руками на багнети – чимало їх бігло. Вони уміли умирати»⁷⁴. Навіть коли стихійна боротьба селянина, українського мужика, набуває помітного розвитку, Редактор Карк бачить її як трагедійну, найперше для себе, для його візії українського майбутнього. Українська революція, як подія, припиняє існувати, коли її дієвці, мислячи сентиментально та месійно, не здатні співбути, -творити, -переживати становлення з іншими суб’єктами. Зрештою, більшовизм тоталізує пореволюційний простір, в якому суб’єктність українських революціонерів-інтелігентів або лібертарної селянської спільності виявляються зайвими. Цю суб’єктність зберігає безпартійний анархіст Максіві з «Кімнати Ч. 2» або «зайвий чоловік» Редактор Карк з одноіменної новели, анарх з «Повісті...» або Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів».

На противагу фрейдівському Едіпу, Жак Лакан висуває постать Антігони з трагедії «Антігона» Есхіла, а її вчинок означає як найбільш діонісійський. Саме з позиції вже померлої Антігони попри Закон та усі перестороги ховає свого брата Полініка, тим зберігаючи йому гідність. Відповідно до Ж. Лакана, трагедія – це етична та естетична подія: «Артикуляція трагічної дії освітлює суб’єкта. Це стосується краси Антігони»⁷⁵. Коли говорити про письмо М. Хвильового, варто зважати саме на трагедійне переплетіння етики та естетики. Це тривання опису переступу, «по той бік», яке знаходить етичне та естетичне вираження в романтиці вітаїзму.

Моя початкова інтенція оприявити ідеологічний аспект «безґрунтянства» Миколи Хвильового як вислизання з-під процесу суб’єктизації у полі владних взаємин, зазнала метаморфоз. Адже у процесі було відкрито етичний вимір «безґрунтянства», а саме буття в розриві – Українській революції 1917–1921 рр., що, як наслідок, мало також опір детермінізму та жорстокості більшовицького управління. Стається поразка, залишаються лише випадкові «локальні випадки процесу істини»⁷⁶, які стають трагічними суб’єктами.

Отже, у статті було детально проаналізовано процес інтерпеляції в «Я (Романтиці)» та потверджено, що головний персонаж схоплюваний радше в просторі Уявного, ніж у символічному порядку; так що він повсякчас опиняється одірваним від обов’язку ще одного вбивства та залишається на помежів’ї чекіст – людина. На цьому помежів’ї він стає суб’єктом у письмі. У «Повісті про санаторійну зону» стосунки між Карно та анархом так само вказують на переважання Уявного та неспроможність символічного втручання у свідомість, адже ускладнена структура двійництва анарха та Карно передбачає їх спорідненість. Карно – той, хто ускладнює владні взаємини всередині дисциплінарного простору. Зрештою, у статті послідовно досліджений код Французької революції в перегуку з революційними подіями в Україні 1917–1921 рр. Спершу, аналізована як емансипаторна стратегія, революція відкриває етичний та трагедійний аспекти письма. Подальше дослідження середохрестя етики та естетики у творах М. Хвильового можливе з прицілним аналізом естетичної складової – романтики вітаїзму.

References

- Althusser L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). Lenin and philosophy and other essays. New York, USA.
- Aron, R. (2006). Opii intelektualiv [Opium of intellectuals]. Kyiv, Ukraine.
- Badiu, A. (2019). Etyka. Narys pro rozuminnia zla [Ethics. An essay on the understanding of evil]. Kyiv, Ukraine.
- Bergman J. (2019). The French revolutionary tradition in Russian and Soviet politics, political thought, and culture. Oxford, USA.
- Butler J. (1997). The psychic life of power. Theories in subjection. Stanford, USA.
- Dolar, M. (2022). Holos i bilshe nichoho [Voice and nothing else]. Kyiv, Ukraine.
- Foucault M. (1982). The subject and power. *Critical inquiry*, 8, № 4, P. 777–795.
- Foucault M. (1995). Discipline and punish. The birth of the prison. New-York, USA.
- Kristeva, Yu. (2004). Sami sobi chuzhi [Strangers to ourselves]. Kyiv, Ukraine.

⁷³ Там само. С. 110.

⁷⁴ Хвильовий М. Повне зібрання творів. Т. 2. С. 58.

⁷⁵ Lacan J. The ethics of psychoanalysis, 1959–1960. New York–London: W.W. Norton & Company, 1997. P. 248.

⁷⁶ Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла... С. 105.

Lacan J. (1988). The seminar of Jacques Lacan. B. II: The Ego in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis. New York, USA.

Melnykiv, R. (Ed.). (2018–2019). Khvylovyyi M. Povne zibrannia tvoriv: U 5-ty t. [Khvylovyyi M. Full collection of works: In 5 vols.]. Kyiv, Ukraine.

Veil, S. (1998). Ukorinennia [Rooting]. Kyiv, Ukraine.

Vzhosek, V. (2011). Istoriiia–Kultura–Metafora. Postannia neklasychnoi istoriohrafii. Pro istorychne myslennia [History–Culture–Metaphor. The emergence of non-classical historiography. On historical thinking]. Kyiv, Ukraine.

Yalovy, M. (1923). Pershi khorobri [The first brave]. *Chervonyi shliakh – The red path*, 9, P. 111–119.

Yurynets, V. (1926). Z nahody nashoi literaturnoi dyskusii [On the occasion of our literary discussion]. *Komunist – Communist*, 18 April, P. 3.

Zborovska, N. (1999). Feministychni rozдумы: na karnavali mertvykh potsilunkiv [Feminist reflections: at the carnival of dead kisses]. Lviv, Ukraine.

Карпець Юлія Юрїївна – аспірантка, старша викладачка катедри літературознавства ім. В. Моренця Національного університету «Києво-Могилянська академія» (вул. Скороподи, 2, Київ, 04070, Україна).

Karpets Yuliia — Ph. D. student, senior lecturer at V. Morenets department of literary studies of National university «Kyiv-Mohyla academy» (2 Skovorody str., Kyiv, 04070, Ukraine).

E-mail: yu.karpets@ukma.edu.ua

Дата подання: 17 листопада 2024 р.

Дата затвердження до друку: 9 червня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Карпець, Ю. Ідеологія та етика в письмі Миколи Хвильового. *Сіверянський літопис*. 2025. № 3. С. 115–123. DOI: 10.58407/litopis.250312.

Цитування за стандартом APA

Karpets, Yu. (2025). Ideolohiia ta etyka v pysmi Mykoly Khvylovoho [Ideology and ethics in Mykola Khvylovyyi's writing]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 115–123. DOI: 10.58407/litopis.250312.

